

УДК 821.162.1-21.09(092).»18/19»

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-210-18>

КОНЦЕПТ «ЛЮДИНА Й ДОЛЯ» В «АНТИЧНИХ» ДРАМАХ С. ВИСПЯНСЬКОГО

THE CONCEPT OF «MAN AND FATE» IN S. WYSPIANSKI'S «ANCIENT» DRAMAS

Зварич В.З.,

orcid.org/0000-0002-4634-5800

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри зарубіжної літератури та полістики

Дрогобицького державного педагогічного університету

імені Івана Франка

У статті розглянуто концепт «людина й доля» в «античних» драмах польського письменника Станіслава Виспянського, зокрема «Мелеагр», «Протесілай і Лаодамія», «Ахіллеїда», «Повернення Одиссея». В трагедії «Мелеагр» одним з головних образів є час. Автор акцентує, що важливим є не так відношення людини до часу, як розкриття єдності людини і часу. Доля людини завжди мінлива і залежить не від неї самої, а від часу, який нею володарює.

Концепт «людина й доля» у драмі «Протесілай і Лаодамія» увиразнюється образом головної героїні – Лаодамії, яка втратила чоловіка, як це було передвіщено. Героїня не змиряється з долею і переносить свою любов на статую померлого чоловіка, відмовляється визнати його смерть. Свої вчинки Лаодамія пояснює не бажанням йти проти волі богів, а коханням до померлого чоловіка. Це почуття в авторському сприйнятті є не тільки засобом подолання «забороненого» для людини, але й засобом боротьби з фатальним плином часу.

У трагедії драмі «Ахіллеяда», як в інших «античних» драмах, наскрізною є ідея приречення, року. Її головний герой Ахілл кидає виклик фатуму. Помстившись за загибель улюбленого друга, він втрачає і власне життя. Символічним у драмі є те, що бачить Афіну, яку не помічають інші. Тобто боги все одно беруть верх у протистоянні з людиною. Однак у момент, що можна визначити поразкою героя, він бачить видіння, про яке шепотіли йому хвилі Скамандру, обіцяючи нове втілення, нового Ахілла. Поразка ніби передбачає перемену – реінкарнацію Ахілла. Сцена смерті головного героя не завершує драму.

Ідея повернення додому як пошук власної смерті і одночасно сенсу життя є визначальною у драмі «Повернення Одиссея». Вплив фатуму полягає у тому, що при поверненні на Ітаку Одиссей не знаходить там родини. Не зважаючи на свої довгі мандри, він знайшов свого щастя. Одиссей хоче піти всупереч волі богів, тепер його шлях пролягатиме у зворотному напрямку, у пошуках втраченого щастя.

Характерною рисою «античних» драм С.Виспянського є те, що вони являють собою доволі складне поєднання романтико-символічних, фантастичних та реалістичних планів, проте у них все ж автор не відступає від першоджерела – міфологічного сюжету.

Ключові слова: міф, С.Виспянський, концепт, античний сюжет, фатум.

The given article deals with the concept of «man and fate» in the «ancient» dramas by Polish writer Stanisław Wyspianski, in particular, «Meleager», «Protesilas and Laodamia», «Achilles», and «The Return of Odysseus». One of the main images in the tragedy «Meleager» is time. The author emphasises that the attitude of man to time it is not so much important as the disclosure of the unity of man and time. The fate of a person is always changeable and depends not on him or her, but on the time that rules over him or her.

The concept of «man and fate» in the drama «Protesilas and Laodamia» is expressed in the image of the protagonist, Laodamia, who lost her husband as it had been predicted. The heroine does not accept her fate and transfers her love to the statue of her deceased husband; she refuses to accept his death. Laodamia explains her actions not by her desire to go against the will of the gods, but by her love for her dead husband. This feeling, in the author's perception, is not only a means of overcoming the «forbidden» for a person, but also a means of fighting the fatal passage of time.

In the tragedy «Achilles», like in other «ancient» dramas, the idea of predestination, fate is a pervasive one. Its protagonist Achilles defies fate. Revenging the death of his beloved friend, he loses his own life. What is symbolic in the drama is that he sees Athena, whom others do not notice. That is, the gods still prevail in the confrontation

with man. However, at the moment that can be defined as the defeat of the hero, he sees a vision that the waves of Scamander whispered to him, promising a new incarnation, a new Achilles. The defeat seems to imply victory – the reincarnation of Achilles. The scene of the protagonist's death does not end the drama.

The idea of returning home as a search for one's own death and the sense of life simultaneously is crucial in the drama «The Return of Odysseus». The influence of fate is that when Odysseus returns to Ithaca, he does not find his family there. Despite his long journey, he has found his happiness. Odysseus wants to go against the will of the gods, and now his way will go in the reverse direction, in search of his lost happiness.

A characteristic feature of S. Wyspianski's «antique» dramas is that they are a rather complex combination of romantic and symbolic, fantastic and realistic plans, but in all of them the author does not deviate from the original source – the mythological plot.

Key words: myth, S. Wyspianski, concept, ancient plot, fate.

Актуальність проблеми. Творчість Станіслава Виспянського (1869–1907) є знаковим явищем не тільки польської, але й світової літератури. Самобутній митець, чільний представник «Молодої Польщі», він є новатором й реформатором у царині театрального мистецтва. Його «драма як одна хвилина, один день» (за словами самого письменника) засвідчує не тільки талант С. Виспянського як драматурга, але й зв'язок його творчості з традиціями світової драматургії, передусім античної. «Діалог із греками» є наскрізним у драмах польського письменника, передусім це підтверджують його «античні» драми. У них автор, розкодовуючи античний міф, по-новому прочитує одвічні проблеми людського буття: життя і смерть, любов і ненависть, війна і мир та ін. у координатах не тільки польської історії, культури, але й світової. У глобалізованому ХХІ ст. цінність людського життя нівелюється, доля людини є передбачено трагічною, але цей трагізм був закодований ще у міфах давніх греків і його проникливо розгледів й майстерно інтерпретував С.Висп'янський. У цьому контексті твори польського митця будуть завжди актуальними й повсякчас викликатимуть інтерес у літературознавців.

Аналіз останніх досліджень. В Україні перші студії, присвячені творчості Станіслава Висп'янського, з'явилися у 20–30 рр. ХХ ст. Вони належать П.Штокалку, Миколі Євшану, П.Карманському, М.Рудницькому, Я.Гординському, Д. Лукіяновичу. В новітніх українських дослідженнях творчість польського письменника розглядається передусім у компаративістичному вимірі. Так, М. Ільницький зіставляє візію національного «воскресіння» у творах С. Виспянського й В.Пачовського [2], Н.Поліщук [6] і М. Хороб [9] розглядають спільне/відмінне у трактуванні античних образів польським драматургом і Лесею Українкою, історико-типологічні паралелі в драмах І.Франка й С.Виспянського проводить у своїй студії М.Медицька [5]. Системним й ґрунтовним в українському виспянськознавстві є дисертаційне дослідження М.Медицької, в якому детально проаналізовано особливості рецепції та типології творчості польського письменника в координатах української літератури кінця ХІХ – початку ХХ століття [7]. У своїх виспянськознавчих студіях українські науковці лише принагідно, в окремих творах, розглядали своєрідність концепту «людина й доля» в «античних» драмах С.Виспянського.

Мета дослідження – конкретизувати авторське осмислення концепту «людина й доля» в «античних» драмах Станіслава Виспянського («Мелеагр», «Протесілай і Лаодамія», «Ахіллеїда», «Повернення Одиссея»),

Виклад основного матеріалу. Перша «антична» драма «Мелеагр» була написана польським драматургом 1898 р. і не викликала великого резонансу у літературних колах. В основі її сюжету п'єси античний міф про Мелеагра, сина царя Калідона Ойнея та Алфеї – сестри Леди. Після його народження Алфея отримала пророцтво, що її син помре, коли догорить поліно у вогнищі. Алфея швидко вихопила його і сховала у скриньку, щоб пророцтво не збулося. Беручи участь у Калідонському полюванні, Мелеагр добив пораненого мисливицею вепр і віддав її його Мелеагр добив звіра і подарував його голову та шкуру. Через подарунок Аталанти у Мелеагра почалися суперечки з куретами – братами його матері, які переросли у справжню війну. Курети взяли в облогу Калідон, а під час бою Мелеагр убив одного з братів Алфеї. Після цього

вчинку мати прокляла його, а сам Мелеагр покинув поле битви і лише на вимогу дружини – Клеопатри – повернувся на поле бою, Алфея не пробачила своєму синові те, що він вбив її брата. Вона сама вийняла із скриньки заповітне поліно та спалило його на вогнищі. Мелеагр помер, коли воно догоріло [15]. Так збулося пророцтво, дане богинями за багато років до цього.

Драматург підкреслює не тільки те, що суперництво з богами приречене на поразку. Фактично, воно видається взагалі неможливим. Людина вірить, що спроможна нарівні з божественним втручанням, керувати не лише власною долею, а й долями інших. Вчинки пророчиці позбавлені логіки: врятувавши життя сина, посперечавшись з богами, через десятки років вона самостійно штовхає його в лапи смерті.

Головні герої драми висловлюють не тільки різне ставлення один до одного. Ставлення матері до сина кардинально змінюється з плином часу. Батько Мелеагра Ойней – байдужий до всього, що безпосередньо його не стосується, навіть якщо йдеться про долю це сина. Ойней у своїй життєвій психології виступає на боці повільності, а от Алтея – раптовості. Вона приймає рішення, яке повністю змінить ситуацію її сина: «Я хочу сьогодні в серці вбити свого сина; викинуть з мого серця; нехай це сьогодні спалахне вогнище материнської любові, довго затаєне» [15].

Образ часу драмі є одним з головних. При цьому важливим є не стільки відношення людини до часу, скільки розкриття єдності людини і часу. Доля людини мінлива, і залежить не від неї самої, а від часу, який над нею володарює. У своїх спогадах С.Виспянський наголошував, що для нього «драма як одна мить, один день». Імовіріше за все, він мав на увазі не просто єдність людини та часу, а й те, що людська доля мінлива.

У героїв трагедії «Мелеагру» немає ні минулого, ні майбутнього. У них залишалось лише сьогоднішнє – тривожне, мінливе, що осяяло трагічним світлом недовге спільне життя цієї пари – Мелеагра й Аталанти. Для них час зупинився у короткі щасливі моменти, що вже тоді несли безліч тривог. «Час зупинився. Завтра належить до іншого часу, до вічності» [15].

Час Мелеагра зупинився, але це не означає, що він стоїть на місці, просто у момент сьогоднішнього минуле зустрічається з майбутнім. Минуле згорає без сліду у палаючому вогнищі. «Кожна мить приносить нову агонію, і кожна мить. Я відчуваю, що щось вмирає і вмирає» [15]. Аталанта зрозуміла, що сталося лихо з її Мелеагром. Коли горить поліно у вогнищі, чоловік звертається до коханої: «Цей вогонь твого життя горить!» [15]. Аталанта вже знає, що не лише у нього, а й у неї немає майбутнього, немає надії на завтра.

Конфлікт людини і фатуму також простежується у драмі С.Виспянського «Протесілай і Лаодамія». Згідно пророцтва облога Трої принесе успіх лише тоді, коли перший з ахейських воїнів, що ступив на троянську землю, загине від руки свого ворога. Протесілай, один із наречених троянської царівни Єлени, мріє про славу, тому він добровільно вирішує принести себе в жертву. Лаодамія – його дружина – таку жертву не визнає. Вона бачить у намірах чоловіка втручання злого року, що хоче зруйнувати їхню любов, щастя. Протесілай вбиває чотирьох троянців, але сам гине від руки Гектора. Боги змілосердилися над Лаодамією, і, щоб вони змогли побачитись, вивели чоловіка з Аїду. Спочатку жінка вирішила, що він повернувся з-під Трої, та дуже зраділа. Але після того, як боги повернули його в підземне царство, Лаодамія зрозуміла весь трагізм своєї втрати. Вона згадує про минуле і про своє занадто коротке щастя [17]. У її душі відбувається складна боротьба різних почуттів, яка приводить до несподіваного рішення. За наказом Лаодамії було створено статую покійного чоловіка, якій вона мала намір присвятити життя. Стурбований батько знищив цю статую, зрозумівши, що поведінка доньки протиприродна. Однак Лаодамія кинулася за статуєю у вогонь і загинула.

У драмі боротьба людини з фатумом має декілька етапів. Боги, що повернули ненадовго Протесілая з Аїду, дали Лаодамії хибну надію на те, що він повернувся із-під Трої, і пророцтво щодо його загибелі не здійснилось. Коли жінка розуміє, що чоловік назавжди йде від неї до царства мертвих, вона приймає рішення йти всупереч волі богів.

На відміну протистояння фатуму з боку Алтеї, бунт Лаодамії не має активного характеру. Вона не рятує свого чоловіка від смерті, але не мириться з волею богів, і переносить своє кохання на статую померлого чоловіка, відмовляється визнати його смерть. Жінка не кидає виклик провидінню, правді буття. Створивши статую померлого чоловіка, вона рятується у світі ілюзій.

Воля богів виявляється у вчинку батька жінки, який знищив статую померлого чоловіка, обурившись поведінкою Лаодамії [17]. Її життя втратило сенс ще тоді, коли вона дізналась про смерть чоловіка, але її свідомість відкинула прийняття цього факту. Не зважаючи на те, що Лаодамія проходить шлях боротьби серцем, а не розумом, її протистояння року яскраво виражене конфлікт «людина-доля».

У драмі «Ахіллеїда» виклик фатуму кидає головний герой – Ахілл. Він сміливий і відважний герой, не терпить брехню і лукавство. Помстившись за загибель улюбленого друга Патрокла, він гине і сам. Символічним у драмі є те, що він бачить богиню Афіну, яку не помічають інші [12]. Тобто боги все ж беруть верх у протистоянні з людиною. Особисте бурхливе життя героя позначене злим роком. Адже відправляючись у похід проти Трої, Ахілл добре усвідомлював, що не повернеться з війни живим. Така доля.

Герой драми «Повернення Одиссея» – Одиссей – має трагічну долю: війна, розлука з сином і дружиною, поневіряння, повернення додому. Його повернення з війни – це не просто історія повернення додому. Давні греки вважали, що в одну й ту саму річку не можна увійти двічі. Поневіряння героя, і навіть, його повернення додому, не давали надії, що він почне жити звичайним спокійним життям. Одиссей повертається не для того, щоб залишитися, але лише для того, щоб вирушити у нову мандрівку, яка можливо буде відбуватися зовсім не так і матиме не такий фінал, як він передбачав. Ідея повернення додому як пошук власної смерті і одночасно сенсу життя є визначальною у драмі.

Вплив фатуму полягає у тому, що при поверненні на Ітаку Одиссей не знаходить там родини [16]. Не зважаючи на свої довгі поневіряння, він прагнув дістатися до рідного краю. Одиссей хоче піти всупереч волі богів, тепер його шлях пролягатиме у зворотному напрямку, у пошуках втраченого щастя.

Висновки і перспективи. Герої «античних» драмах С. Виспянського, які отримали негативні пророцтва, а пізніше зіткнулися із злим роком, намагаються йому протистояти. Вони вступають у битву з богами, кожен у свій спосіб, але виявляється, що завжди приречені на поразку. Письменник акцентує, що важливим є не так відношення людини до часу, як розкриття єдності людини і часу. Доля людини завжди мінлива і залежить не від неї самої, а від часу, який над нею володарює. Перспективними, на нашу думку, є дослідження особливостей поетики, образності «античних» драм С. Виспянського в контексті української та західноєвропейської драматургії кінця XIX – першої половини XX ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Виспянський С. Студії над «Гамлетом»: URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Wyspianski_Stanislaw.
2. Ільницький М. Візія національного «воскресіння»: «Wesele» Станіслава Виспянського і «Сон української ночі» Василя Пачовського. *Слово і час*. 2000. (6). С. 41–47.
3. Гординський Я. С. Виспянський і Україна. *Збірник НТШ*. Львів, 1935. С. 109–130.
4. Лозинський І. Поетичний театр С. Виспянського. Драматургічна творчість. *Жовтень*. 1970. №11. С. 122–126.
5. Медицька, М. Драматургія Івана Франка та Станіслава Виспянського: історико-типологічні паралелі. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Medytska_Myroslava/Dramaturhiia_Ivana_Franka_ta_Stanislava_Vyspianskoho_istoryko-typolohichni_paraleli_na.
6. Поліщук Н. Поразка перед фатумом: модерністична візія античності у «Кассандрі» Лесі Українки і «Мелеагрі» С. Виспянського. URL: <https://www.academia.edu/23273125>.

7. Медицька М. Творчість Станіслава Виспянського та українська література кінця XIX – початку XX століття: рецепція і типологія. URL: <https://mydisser.com/en/avtoref/view>.
8. Рудницький М. Станіслав Виспянський: У 25-ліття смерти . *Діло*. Львів, 1932. Ч. 273. 9 грудня.
9. Хороб М. Художня рецепція і трансформація античної “мойри” в драматургії Станіслава Виспянського та Лесі Українки. *Романтизм: між Україною та Польщею. Київські полоністичні студії*. Том V. Київ, 2003. С. 398–409.
10. Czabanowska-Wróbel A. Wyspiański i „absolutna terażniejszość”. URL: <https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item>.
11. Eustachiewicz L. Antyk Wyspiańskiego na tle porównawczym. URL: <https://bazhum.muzhp.pl/media/files>.
12. Wyspiański S. Achilleis. URL: <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/wyspianski-achilleis.html>
13. Wyspiański S. Dzieła zebrane, red. L. Płoszewski, T. II, Kraków: Wyd. Literackie, 1958, S. 82–83.
14. Wyspiański S. Legenda. Dzieła zebrane, red. L. Płoszewski, T. VI, Kraków: Wyd. Literackie, 1958, S. 82–155. URL: <http://biblioteka.kijowski.pl/wyspianski%20stanislaw/boles%20aw%20%9Cmia%20B3y,%20legenda,ska%20B3ka-dramaty.pdf>
15. Wyspiański S. Meleager. Kraków. Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1902, 87 s. URL: <https://pl.wikisource.org/wiki/Meleager>.
16. Wyspiański. S. Powrót Odysa. Kraków. Drukarnia W. L. Anczyca, 1907. 124 s. URL: https://pl.wikisource.org/wiki/Powr%C3%B3t_Odysa
17. Wyspiański S. Protesilas i Laodamia. Dzieła zebrane, red. L. Płoszewski, T. 2, Kraków: Wyd. Literackie, 1958. веб-сайт. URL: https://pl.wikisource.org/wiki/Protesilas_i_Laodamia.